

kifejezőbb az eredeti népi igekötős szóhasználat, kár volt elhagyni, ahogy mi nem hagytuk volna el a székelyes abáz fordulatot az »az bizony« kedvéért, vagy az eredeti »Aj! megbusulja magát a szegény ember« — mondatából nem hagytuk volna el az *Aj!* kedves mesemondói felkiáltást. Szándékkal emeltünk ki, ilyen kis egészében jelentéktelennek tűnő kifogásokat, hogy ezzel is igazoljuk, hogy milyen nehéz, hálátlan munka az eleven meseszó írói áttétele. Nem is említettük a tájszavak megtartásának, illetőleg köznyelvi szavakkal való helyettesítésnek kérdését. Véleményünk szerint Illyés a helyes arányra ügyel, igyekszik minél több tájszavunkat megmenteni, de attól sem riad vissza, hogy indokolt esetben kiemelje a szövegből a nehezebben érthetőket. Viszont van változtatása, ami szükségtelen. Csak egy példát: A kiskondás c. mesében az eredeti szövegben a kiskondás hasa »morgott, mint egy láncos kutya.« Illyésnél (24) »...morgott, mint egy láncos kút.« Lehet, hogy véletlen elírásról van itt szó.

Nem akarjuk a példákat szaporítani, inkább, ha terünk engedné azokat a példákat sorolnók fel, amelyek azt bizonyítják, hogy Illyés milyen féltő gonddal, milyen aggályos szeretettel vigyáz népünk nyelvi kincseire, mennyire tisztelt a nép névtelen mesemondóinak fordulatait, ötleteit, mennyire tapintatosan háttérbe marad ő maga. Változtatásainak, rövidítéseinek java, mint írtauk volt, szinte mindig indokolt, helyes — s ennél nagyobb dicséretet aligha mondhatnánk munkájára. Bár mindazok, akik a magyar s más népmesék népszerűsítő kiadására vállalkoznak Illyés felelősségével, komolyságával és alázatával közelednének feladatukhoz. Gyermekünk magyar tudása, beszéde s nem utolsósorban gondolkodásmódja nem kis mértékben ezeknek a köteteknek is a következménye. A magyar irodalom s a magyar köznevelés érdeke, hogy Illyés is, java íróink is szeretettel forduljanak a magyar népmese s a világ népeinek meséi felé s tolmácsolják azokat ifjúságunknak.

Ortutay Gyula

MEGJEGYZÉSEK NAGY PÉTER MÓRICZ ZSIGMOND C. MONOGRÁFIÁJÁHOZ*

Az írók, miközben létrehozzák életműüket, nem gondolnak arra a monográfiára, amely alkotásaikat szép rendszerbe szedve fogja magyarázni, értelmezni, elemezni. Különösen nehéz feladat elé kerül az életrajzíró, az irodalomtörténész, ha az a kor, amelyben az író él és alkot, bonyolult, összetett kérdéseket tesz fel (írónak, költőnek). A század elejének demokratikus törekvései, az első világháború vérözöne, a Tanácsköztársaság reményteljes napjai, az ellenforradalom sötétsége, a fasizmus embertelensége — ezek a fények és árnyak ott váltakoznak, ragyognak és komorulnak Móricz könyveinek lapjain. Ilyen korban élni és ilyen korban mérni meg a művészet mérlegén az igazi emberi értékeket nem kis feladat. És nem kis felelősséget jelent a monográfia-író számára annak ellenőrzése, hogy a művész ítélete helyes és biztos volt-e.

Móricz Zsigmond művei a felszabadulás után jutottak el a legszélesebb tömegekig. Az író szavai, tanítása most vernek visszhangot egy ország dolgozóinak szívében. Ez a példátlan népszerűség arra figyelmezteti az irodalomtörténészeket, hogy Móricz műveiben az idő próbáját kiállított értékek törnek felszínre, szakítják szét azokat a gátakat, melyeket a Horthy-korszak művészetellenes-

sége emelt és jutnak el minden igazi művészet méltó örököséhez: a dolgozó néphez. Ez a példátlan népszerűség egyszersmind azt is jelzi, hogy Móricz nagy művész, akit bátran hasonlíthatunk századunk legnagyobbjaihoz. (Mellékesen: még annál is nagyobb művész, mint ahogy ez Nagy Péter könyvéből kiderül.)

A megnövekedett olvasótábor igényeinek kielégítésére szolgál Nagy Péter terjedelmes, alapos monográfiája. Nagy Péter kettős feladat megoldására vállalkozott: ismertetni kívánja Móricz művészetét széles körben s ugyanakkor tudományos rendszerezést akar adni. Indokolt ez a célkitűzés, hiszen az irodalomtudomány tudatosítja az irodalmi értékeket s ezáltal visz közelebb az értékek igazi, elmélyült, önálló felismeréséhez. A jó monográfia felerősíti azt a hatást, amelyet az író művei váltanak ki. Nagy Péter könyve nagy nyeresége tudományos életünknek és megfelel azoknak a követelményeknek, melyeket a szerző kielégíteni törekedett.

Móricz Zsigmond művészetének elemzésekor az egész magyar irodalom fejlődésének számos kérdése bukkan elő. Nagy Péter élénk színekkel, szemléletesen rajzolja fel azokat a körülményeket, melyek Móricz művészetét pályája kezdetén befolyásolták. A tárgy szeretete, Móricz életének és alkotásainak alapos ismerete azonban elfogulttá tették azokkal a nagy irodalmi törvényszerűségekkel szemben, amelyek Móricz indulását és

*Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Művelt Nép Könyvkiadó Bp. 1953.

későbbi kibontakozását is sajátos módon befolyásoltak. A mű eddigi bírálói (a disszertáció vitájának opponensei, valamint Révai József) joggal vetik szemére Nagy Péternek, hogy nem kapcsolja be eléggé Móricz alkotásait a magyar irodalom folytonosságába. Amikor pl. Nagy Péter futó megjegyzések keretében »Mikszáth-epigonizmus-ra, »anekdotizmus-ra utal, az olvasó szeretne megálljt kiáltani, mert ez a kérdés tüzetesebb vizsgálatra szorul.

Azt, hogy egy író milyen mértékben tud a valóság leglényegébe behatolni, nemcsak tehetsége és nem is pusztán világnézetének tisztasága határozza meg. Itt jelentősen közrejátszanak azok a társadalmi viszonyok, amelyek bizonyos műfajok kialakulását elősegítik, vagy gátolják. A magyar társadalom fejlődésének sajátosságai magyarázzák azt, hogy a magyar irodalom reprezentatív műfaja hosszú időn keresztül a líra volt. A realista epika, a regény fejlődésének buktatóit Eötvös után végső fokon a polgári fejlődés felemás volta magyarázza meg. A szabadságharcotól az első világháborúig terjedő időszakban szinte minden tehetséges regényíró művészete, harc volt a kritikai realizmussal; vagyis a valóság lényegét leginkább megközelítő alkotásaik, bármielyen sok irányból tapogatóztak feléje a kritikai realizmus felé mutattak.

A széleskörű társadalomábrázolás igényével megirandó regények útjában azonban szamitalan csapda rejtőzködött. Ott ólálkodott pl. a naturalizmus, a romantikus illúziók, az anekdotizálás veszélye. Ezek a zsákutcák azonban szükségképpen együttjártak a kedvezőtlen fejlődéssel és nem egy jószándékú művészi kezdeményezésnek szegtek útját. A magyar regényirodalom történetének egyik sajátossága azonban éppen az, hogy ezek a tendenciák, melyek objektíve nem a realista kifejezést segítik elő, a realista epikáért folyó művészi küzdelemben időlegesen értékeket tudtak felvillantani. Gondoljunk a Jókai-féle viszonylagosan jogosult illúziók körül kikristályosodó, élettől duzzadó mellékalakokra, a Mikszáth-anekdotákból kiszűrődő általánosító igényre, vagy a Bródy-féle naturalizmus mögül kicsendülő társadalomkritikára.

Amikor Móricz tollát próbálgatta, ezek a problémák még igen elevenen éltek, hiszen ő volt hivatva arra, hogy a magyar regényt nagy lépéssel előrevigye és lerázza a romantikus illúziók, az anekdotizmus és a naturalizmus nyűgét. De azt a küzdelmet, amelyet nagy elődei folytattak, neki is meg kellett vívni. Ennek szemléltetésére elegendő lenne a Sárarany és a Harmatos Rózsa összevetése. Ha pedig ezt az esetleges összevetést kiegészítenénk a Kerek Ferkóval, vagy Az Isten háta mögöttel, rendkívül termékeny szem-

pontokat nyernénk. Ezekben a művekben az egymást keresztező, hol itt, hol ott nagyobb erővel érvényesülő hatásokban Móricz írói útkeresése játszódik le előttünk. Itt birkózik meg a kor irodalmi áramlataival, időlegesen dekadencia szűrődik művészetébe, itt dolgozza bele művészetébe Jókainak és Mikszáthnak azokat a jelentős teljesítményeit, melyek eredményesen fejleszthetők tovább. Ugyanakkor Móricz sajátos, egyéni látásmódja és stílusa is jelentkezik már, tehát útkeresésének eredményei is megjelennek, éppen a hagyomány és a korabeli irodalmi áramlatok elmélyült feldolgozásának következtében. Ennek a feldolgozásnak mikéntjét az szabja meg, hogy Móricz már a Hét krajcárral új mondanivalót hoz, hogy keresése nem egy pusztán egyéni stílus kialakításának síkján mozog, hanem kényszerítő erőként a benne feszülő demokratikus mondanivalók sarkalják. Ady harcostársa ő, aki, ha kevésbé következetes módon is, ugyanannak a társadalmi erőnek kifejezője, mint Ady volt. »Ady Endre tudatosabb forradalmár volt, politikai hitvallása érettebb és kiforrottabb volt Móriczénál, de Móricz közelebb állt a nép igazi életéhez, a mindennapi valósághoz« — mondja Révai József. A néphez való közelség, mely demokratikus törekvésekkel egyesül, ilyen intenzitással Móricz elődjeiben nem volt meg s életük, művészetük és a kor tanulmányozása alapján nézve nem is lehetett. Móricz Zsigmond műveiben azonban éppen ennek a két tényezőnek együttes jelenléte okozza a végleges áttörést a realizmus felé. Érdekes megfigyelni, hogy novelláiban viszonylag milyen hamar szabadul meg az anekdotikus szerkesztésmódtól (pedig Jókainál és Mikszáthnál éppen az anekdotizmus volt a realista kifejezés mellékutcaja). A novellák életteli gazdagsága, a mondanivaló súlyossága és — a regénytől eltérően — itt könnyebben kialakítható szemléleti egység hamarosan szétfeszítette az anekdota ötletre épített, zárt kereteit.

Móricz általános demokratikus» korszaka a Fáklyával zárul s első korszakának egész fejlődése itt éri el csúcát. A Fáklya Matolcsy Miklósa egyben ennek az »általános» demokratizmusnak bírálója is. Matolcsy Miklós vívódásai, tüprengései mintegy összegezik Móricz eddigi fejlődésének problematikáját. Nagy Péter elemzésében a Fáklya jelentőségét érzésünk szerint indokolatlanul kisebbiti: »Összefoglaló munka, de nem utatnyitó, mert az utat nem látja és éreztetni nem tudja.« Való igaz, hogy a regény megoldása nem mutat közvetlenül a polgári demokratikus forradalom felé. De ha arra gondolunk, hogy a Móricznál sokkal tudatosabb világnézettel rendelkező Ady is menyire elvontan tudta csak megragadni

Irájában a forradalom gondolatát, akkor realisabban, Móricz fejlődését megvilágító eredmények szempontjából mondjuk ki **sommázó ítéletünket**. Ady tragikus magányossága, mely a Halottak élén verseiben kiált, a demokratikus erők gyengeségének eredménye. Ezeknek az erőknek gyengesége a művészi alkotás alapját adó valóságban súlyos akadályt jelent a realista regényben, még akkor is, ha az író Móriczénál kiforrottabb világnézettel rendelkezik. Hiszen az epikus műnek a kiút lehetőségét sorsokban, jellemekben, eseményekben kell érzékeltetnie, ezeket pedig a társadalmi fejlődés alakulása dobja felszínre. A Fáklya a magyar irodalomban addig példátlan nyíltsággal ábrázolja a vérben gázoló félféudális társadalom válságát, és hogy ez jól sikerült, hogy a csapás odavágott ahová az író szánta, bizonyítja az ellene induló hajsza. És ez nem kis eredmény. Új szint jelent a magyar regényirodalomban a regény hősnéinek filozófikus töprengése, nagy világnézeti kérdések kiélezett felvetése (amit nagyszerű művészi érzékkel éppen egy fiatal kálvinista pap alakján keresztül fokoz a végsőig Móricz). Persze nem problémátlan ez a mű, de jelentősége nemcsak korszakzáró, hanem azon túlmutató is, amennyiben itt jelennek meg először éles megvilágításban azok a kérdések, melyeket Móricz későbbi korszakában fog elmélyültebben, következetesebben ábrázolni (amiről egyébként Nagy Péter is beszél, bár nem tulajdonít ennek a ténynek kellő jelentőséget).

Az itt érintett kérdések az irodalmi fejlődéssel és Móricznak elődeihez való viszonyával kapcsolatosak. A jogos szemrehányás mellett feltétlenül ki kell domborítani azokat az erényeket, melyek egyébként az egész monográfiaira érvényesek. A könyv a lelkiismeretesen pontos életrajz mellett a kor történelmi eseményeit is érzékelteti (bár a történelmi adatok és idézetek nyers beillesztése néha elüt a mű egyébként színes, szép stílusától). Különös örömet szerez az olvasónak az alapos elemzések sorozata, melyeket számos szellemes és találó megállapítás fűszerez. Nagy Péter könyve jó útmutató a szakmabeli és »nem céhbeli« olvasó számára egyaránt. Majdnem minden elképzelhető kérdést számbavesz. Néha szinte az az érzésünk, hogy kevesebb több lett volna, mert az ismeretek özönében sokszor belekábult az olvasó s időnként maga a szerző is, s pillanatokra elvesztvén arányérzékét a leselkedő kritikuskokat támadásra ingerli.

A monográfia legkiemelkedőbb, legtöbb tanulsággal szolgáló része az Erdély trilógia elemzése. Ennek a műnek értelmezése sokáig volt vita tárgya. Nagy Péter elemzése meggyőző a könyvben valózt felfogás igazságáról. A regény célzatát így foglalja össze: »nem a

forradalmi és reformista utat állítja szembe Móricz egymással Btáhorý és Bethlen ellentét-párjában, hanem a sovíniszta usztítást, az országban élő nemzetiségek és a szomszéd országok leigázására törő kalandor-politikát, a józan és a tényeket latra vető s a társadalmi és gazdasági haladás útját valóban megnyitó politikai vonallal.«

Az ellenforradalom győzelme után Móricz mérlegre teszi az elmúlt idők tanulságait és belőlük következtetve próbál programot kialakítani a megváltozott viszonyok között. Új forradalomra nem látszik lehetőség, az adott, járható utak közül igyekeznek megtalálni a legrealisabbat, legmegfelelőbbet. Hogy ez a nagyhorderejű kérdésfelvetés történelmi kontósbén jelentkezik, a kor nyomasztó, a nyílt szótól rettegő diktatúrájával magyarázható. De nemcsak ezzel. Amint Nagy Péter végkövetkeztetéséből is kiderül, a regény voltaképeni mondanivalója az ország vezetésének módszere, célkitűzése körül összpontosul. A mű tartalma tehát a legközvetlenebbül politikai. Maga a probléma felvetése olyan mértékben hevezi középpontba a történelmi személyiségeket, hogy a mű alapkoncepciójánál fogva *történelmivé* válik. A Móricz feladta kérdésre csak az egész társadalom sorsát meghatározó politikai cselekvések ábrázolásával lehet válaszolni. Az Erdély témája, problematikája érintkezik a történelmi alak középpontosságának kérdésével. »A Tündérvárban Móricz a Báthory-Bethlen ellentéppárral zseniális szituációt teremtett saját művészete számára, hogy a két fíalakon keresztül az akkori népet s politikai helyzet alapvető tendenciáit erőszakolás nélkül mutathassa meg« — írja találoán Nagy Péter. A történelmi alakok szerepeltetésének ez a megoldása bizonyos értelemben eltérés a klasszikus történelmi regénytől, ami azt jelenti, hogy Móricz kétségtelenül jogosult problémafelvetésre, amely a történelmi személyek ilyen sajátos középpontba helyezését követeli, művészileg nem feltétlenül terméketlen. Ebben az értelemben is rokon a regény Heinrich Mann IV. Henrik-jével, amire más vonatkozásban Révai József utalt Nagy Péterhez intézett levelében. Gondoljunk IV. Henrik és Guise viszonyára, persze azzal a megszorítással, hogy ott az ellentéppár súlya a kompozícióban kisebb, a főhős inkább van előtérben. A trilógia másik két kötetét erősen befolyásolják azok a káros tényezők, melyeket Lukács György elemez a történelmi regény c. művében. A Tündérvár sem mentes ezektől a veszélyektől (mint ahogy Heinrich Mann regénye sem), de a megoldás sikerei, még ha problematikus részletekbe ágvazva jelentkeznek is, a klasszikus történelmi regény kompozíciós módszere mellett új lehetőségeket sejtetnek.

Nem véletlenül tér vissza Móricz történelmi témához utolsó regényében. Az Erdély nyugtató megoldás nem bizonyulhatott vegyesnek, hiszen a mű megírása közben és utána olyan alkotások születtek, mint a Rokonok, A boldog ember, a Betyár, melyekben a kritikai realizmus kibontakozása, sőt az azon való túlmutatás jelei nyilatkoznak meg. Nagy Péter elemzesei szemléletesen illusztrálják a folyamat állomásait. A Rózsa Sándorban megnyilvánuló »népforradalmi útkeresés« a népelet széles ábrázolásban keresztül nyert kifejezést. Sehol sem sikerült Móricznak a népelet ilyen színes, eleven, bensőséges és ugyanakkor nagyvonalú ábrázolása, mint itt. A regény atmoszférájában ott borong az elnyomott életek minden keserve, de megjelenik a nép sanyarú sorsa ellen fellázadó népi hős. A betyárok, akik dacolni az urak érdekeit védő hatóságokkal, belepottak magukat a nép szívébe, odaiba. A betyár-aiakoknak a magyar prózairódalomban nagy hagyományuk van. Móricz elődei között a realista Eötvös az, aki humanisztikus együttérzéssel tudja megmutatni a társadalmi kitaszítottságot előidéző szociális inoitékokat. Móricznak ez a népelet intenzív ábrázolásává növekszik. Ám a betyár-hős keserű lázadása, melyet a nép szimpatiaja kísér, egyszerre magyarázza a regény erényeit és fogyatékságait. Egyrészt: a népmesei vonásokkal telruházott Rózsa Sándor a nép életének gazdag bemutatásán keresztül, az azzal való eletszerű összefonódottság ábrázolásán át valódi pozitív hőssé tud válni a történelmi realitás talaján, másrészt, amint Nagy Péter megjegyzi: »amikor a történeti *események* (kiemelés tőlem (W. A.)) talaján próbálja pozitív hőssé növesztetni, megoldhatatlan ulemmába kerül.« A második két ellentmondásossága kétségtelenül a középnemesség és a honracionok szerepének félreismeréséből ered végső fokon (nielyet saját korának nyomása alakított ki az íróban), de valamely történelmi korban egy cselekvő pozitív népi hős megalkotása, aki nem válik politikai mozgalom vezetőjévé, bar funkciója kétségtelenül több a »fent« és »lent« kapcsolatát megmutató középszerű hősnél, érdekes művészi probléma.

Nagy Péter könyvének erényei leginkább az egyes művek elemzésében mutatkoznak meg. Minden egyes művet annak sajátos arculatahoz idomulva elemez s így nemcsak ítéleteket kapunk, hanem felidéri a fejtegetés a Móricz-művek hangulatát, világát is. A jó elemzéseknek ilyen sorozata már egymagában is időállóvá tesz egy monográfiát. A könyvből érződik az író műveinek szeretete. Mégis, néha úgy érezzük, Nagy Péter

túl szigorú Móricccal szemben. Számonkér, de nem mindig indokoltan. Az extenzív totalitás téves követelményére már az eddigi bírálók rámutattak. Bizonyos elvont követelmények azonban akadályává válhatnak Móricz egyes sajátos művészi újításai megértésének. Az Árvácska esetében Nagy Péter a mű hőseit körülvevő szereplőkről azt írja, hogy »alakjuk nem tud az osztálytípus hanyatlán ábrázolásává emelkedni.« Mástutt ezt a megjegyzést teszi: »nem teljes értékű típusai osztályuknak, mert a gyerekekhez, Árvácskához való kapcsolatukban éppen egy olyan vonásukon keresztül ábrázolja őket szinte kizárólag az író, amely inkább a fasiszta állam atmoszférájára, mint az osztályra jellemző. Ez a vonásuk az embertelenség, a kegyetlenség.« Persze azért ezek az emberek reálisak maradnak, nem valnak szörnyetegekké, ezt Nagy Péter is leszögezi. Móricz Zsigmond valóban a fasiszta államban, a gyermekeket is eltipró embertelen társadalomban akarta felemelni az igazi humanizmus szoltárosan áradó, forró líraiságtól átfűtött szavát. Nem is regény talán ez a komor mű, hanem már mesebe áthajló elbeszélés, melynek meleg, bensőséges líraisága, a tiltakozás érzelmi ereje feloldja a szigorú formákat. Az ilyenfajta mű létjogosultsága kétségtelen egy nagy író életművében, gazdagítja azt. Nem kérhetjük számon a tárgya: abb, zártabb kompozíciókon keresztül megvalósítható sokoldalúan bemutatott típusokat, (bar egyes lényeges jegyeiktől itt sem tekinthetünk el), ha az író igénye, szándéka és mondanivalója ebben a líraibb, mesésebb, szoltáros formában tud a legmegfelelőben kibontakozni.

Talán lehetne még sorolni egy-két kiegészítő igényű, vagy bíráló megjegyzést. De végezetül inkább kérni szeretnénk tőle valamit. A mi írónk c. fejezetben összegezi Móricz művészetének azokat a vonásait, amelyek műveit nemzeti kultúránk kincsévé teszik. Móricz azonban nemcsak abban az értelemben a mi írónk, hogy műveit olvasuk, hanem új magyar prózairódalomunk számára számtalan tanulsággal szolgáló kiapadhatatlan forrás. Nagy Péter, amint könyve tanúsítja, alapos ismerője Móricz Zsigmond művészetének és élő irodalmunk ismert kritikusá. Ritkán van irodalomtörténész ilyen kedvező helyzetben, ritkán tud ennyire közvetlen segítséget adni az élő irodalomnak. Móricz Zsigmond életműve eredményeinek feldolgozása új prózánk szükségleteinek szempontjából, nagy segítséget, komoly értéket jelentene. De erre talán már gondolt Nagy Péter. Talán már írja is.

Wéber Antal